

نماز و فرهنگ دینی در روابط کاری کشاورزان

حمید رضا ناصری^{۱*}، رضا شاکری^۲

^۱ مرکز تحقیقات بین المللی بیابان، دانشگاه تهران، تهران، ایران

^۲ گروه منابع طبیعی، دانشگاه صنعتی خاتم الانبیاء، بهبهان، ایران

چکیده

اقتصاد منطقه ابلولان گلپایگان مبتنی بر کشاورزی و دامداری است و ساعات اذان و به تبع آن زمان نماز در تنظیم زمان فعالیت‌های کشاورزی اهمیت خاصی دارد. هدف پژوهش حاضر بررسی نقش نماز و فرهنگ دینی در تنظیم روابط کاری کشاورزان بود. ۴۶ نفر مرد و زن (۴۵ تا ۸۵ ساله) مصاحبه شدند. نتایج نشان داد به طور سنتی آغاز فعالیت‌های مهم یعنی شیردوشی و یا پخت نان قبل از اذان صبح آغاز می‌گردد. همچنین زمان صرف ناهار و استراحت ظهر نیز بعد از نماز ظهر است. حفظ پاکي کانال‌های آب به جهت وضو گرفتن و البته آشامیدن از جمله فرهنگ‌های مهم در اراضی کشاورزی این ناحیه است. همچنین تنظیم برنامه تقسیم آب، حل اختلافات و همیاری در جهت پاکسازی جوی‌ها و همیاری برداشت محصول عمدتاً بعد از نماز مغرب و عشا و در محل مساجد انجام می‌گیرد و در غالب موارد در مسایل حقوقی و مالی پیش نماز مسجد به عنوان حکم داور مسایل را بر عهده داشته و نظر او مورد پذیرش طرفین اختلاف است. هزینه جاری مساجد نیز توسط اهالی هر محله تامین می‌شود. در مناسبت‌های مذهبی به ویژه در شب عزاداری بخشی از پخت نان و شیر دام‌ها به افراد کم بضاعت اختصاص می‌یابد. حدود ۹۵ درصد مصاحبه شوندگان معتقدند با گسترش سیستم‌های جدید آبیاری و فن‌آوری‌های جدید برداشت محصولات کشاورزی طی ۲۰ سال اخیر این فرهنگ کم رنگ‌تر از گذشته شده است.

کلیدواژه‌ها: نماز؛ مسجد؛ فعالیت کشاورزی؛ زمان بندی

مقدمه

پرستش، به‌عنوان بخشی اساسی از ایمان و اعتقاد به معبود در اعمال دینی ادیان ابراهیمی، در قالب عبادت کردن تجلی یافته است؛ اما، تنها در آئین اسلام است که این عمل عبادی در زندگی روزمره مسلمان به شکل خواندن نماز بروز و ظهور کرده است و این شکل از عبادت به‌شکلی گرانگاه مرکز ثقل دینداری در اسلام شناخته می‌شود و بر پای داشتن این فریضه توسط مسلمان نه‌تنها به شکل فردی که به شکل جمعی نیز اهمیت خاصی دارد. جایگاه نماز در دین اسلام بسیار والاست؛ به‌نحوی که، نماز به‌عنوان عمود خیمه دین اسلام معرفی شده است. پیامبر اکرم (ص) در این رابطه فرمود: «أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ الصَّلَاةُ لَوْ قَتَلَهَا، ثُمَّ بَرُّ الْوَالِدَيْنِ، ثُمَّ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؛ دوست داشتنی‌ترین کارها نزد خداوند نماز اول وقت، سپس نیکی به پدر و مادر و سپس جهاد در راه خداست.» (پاینده، ۱۳۷۷). اهمیت وقت نماز نیز چون خود نماز مورد تاکید است. به‌گونه‌ای که اهل بیت (ع) تاکید بسیاری به نماز اول وقت کرده‌اند. پیامبر اکرم (ص) به حضرت علی علیه‌السلام وصیت فرمود: «یا علی! وَ تَقِیمَ الصَّلَاةَ بَوْضُوءٍ سَابِغٍ فِي مَوَاقِیتِهَا وَ لَا تُؤَخِّرْهَا فَإِنَّ فِي تَأْخِيرِهَا مِنْ غَيْرِ عَلَيْهِ غَضَبَ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ؛ یا علی، با وضوی کامل در اول وقت، نماز اقامه کن و نماز را از اول وقتش به تأخیر نینداز، چون تأخیر نماز بدون علت و عذر، خداوند را به خشم خواهد آورد.» (مجلسی، ۱۱۱۱ ه. ق) همچنین، امام صادق علیه‌السلام فرمود: «إِنَّ فَضْلَ الْوَقْتِ الْأَوَّلِ عَلَى الْآخِرِ كَفَضْلِ الْآخِرِ عَلَى الدُّنْيَا؛ برتری نماز اول وقت نسبت به آخر وقت، مانند برتری آخرت است نسبت به دنیا.» (کلینی، ۱۴۰۷ ه. ق).

اهمیت دادن به انجام فریضه نماز و برپایی آن دارای آثار فراوان فردی و اجتماعی است. از آثار اجتماعی نماز نیز مواردی چون پایبندی به رعایت حقوق دیگران، سلامت اقتصاد و پیدایش روح رحمت و رأفت در اجتماع را می‌توان برشمرد (پوررستم، ۱۳۹۸). بنابراین، در حالی که خواندن نماز، برطبق آیات قرآن کریم و سنت پیامبر، فریضه‌ای است واجب؛ اما، در عمل و در زندگی مسلمانان تبدیل به یک مسأله‌ای اجتماعی می‌شود (نجاتی‌حسینی، ۱۳۹۱). مسجد به‌عنوان مکانی برای ادای فریضه نماز پس از هجرت پیامبر اسلام (ص) به شهر مدینه همواره دارای اهمیت ویژه‌ای بوده است. به همین جهت در قرون اولیه اسلامی مساجد در کنار دارالاماره ساخته می‌شدند (سلطان‌زاده،

* پست الکترونیک نویسنده مسئول: hrnaseri@ut.ac.ir

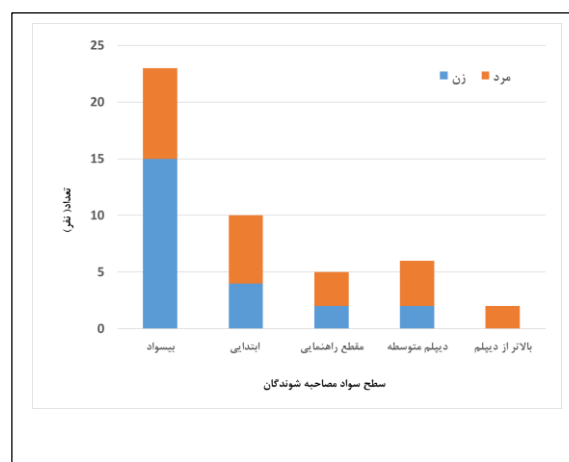
(۱۳۹۵). در حال حاضر نیز مساجد از نظر اقشار مختلف درجات مختلفی از اهمیت را داراست. برای مثال، پژوهش صورت گرفته توسط حسین یزدی و فیاض (۱۳۹۸) نشان می‌دهد که در تهران که حضور مستمر در مساجد برای زنان سالمند جزئی از فعالیت‌های زندگی روزمره آن‌ها شده است، تا جایی که زندگی روزمره خویش را بر اساس عملکردهای مسجد نظم زمانی می‌بخشند. اگرچه فرایند توسعه در کلان شهرها نقش مساجد را در برخی از امور کمرنگ کرده است؛ اما، در مناطق روستایی و حاشیه‌ای شهرها مساجد علاوه بر کارکرد اصلی به‌عنوان یک مکان نیایش و عبادت به‌عنوان کانونی که امکان بهره‌مندی از آن جهت مشورت، تصمیم‌گیری و حل و فصل دعاوی مطرح بوده است، همواره مورد توجه مردم بوده است. از این‌رو، پژوهش حاضر را با توجه به اهمیت فریضه نماز و رفتار اجتماعی شکل گرفته پیرامون نماز و مسجد در منطقه ابلولان گلپایگان انجام دادیم.

روش

منطقه مورد مطالعه یکی از محلات رباط ابلولان واقع در شهرستان گلپایگان است که در این منطقه کشاورزی و دامداری از فعالیت‌های مهم اقتصادی به‌شمار می‌رود. ساکنان این منطقه مسلمان و با مذهب تشیع دوازده امامی هستند. جهت مطالعه با توجه به هدف پژوهش و همچنین شغل اصلی و غالب مردم منطقه مورد مطالعه، برشی از فعالیت‌های کشاورزی محله‌ی مجاور مسجد آمحراب در منطقه ابلولان به عنوان یک محله‌ی نمونه و نماینده وضعیت رباط ابلولان مورد بررسی قرار گرفت. بدین منظور از ابزار مصاحبه و بررسی میدانی جهت ارتباط بین فعالیت‌های کشاورزی و فعالیت‌های مذهبی و مسجد استفاده شد. جهت بررسی موضوع نقش نماز و فرهنگ دینی در تنظیم روابط کاری کشاورزان و دامداران محلی در مجموع ۴۶ نفر (۲۳ نفر زن و ۲۳ نفر مرد) مورد مصاحبه قرار گرفتند. در مصاحبه ضمن دریافت اطلاعات از نوع فعالیت کشاورزی و دامداری تاثیرگذاری برنامه‌های مسجد و یا برنامه‌های مذهبی بر نوع فعالیت مورد پرسش قرار گرفت. نهایتاً وضعیت جمعیت مصاحبه شونده و پاسخ‌های افراد در جداول تنظیم و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

نتایج

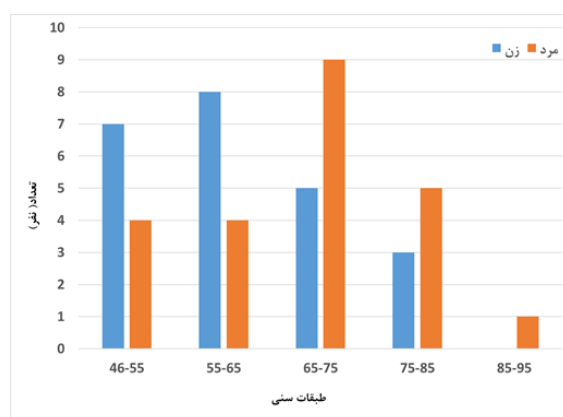
در شکل ۱ نمودار فراوانی سطح سواد نمایش داده شده است. بررسی نتایج فراوانی نشان داد که در مجموع ۵۰ درصد افراد سواد ندارند، در میان جمعیت افراد باسواد در تمامی مقاطع تحصیلی به جز افراد دارای تحصیلات بالاتر از دیپلم تعداد افراد باسواد بین زنان و مردان تقریباً برابر است.

شکل ۱: نمودار فراوانی سطح سواد

در شکل ۲ نمودار میانگین سنی زنان و مردان نشان داده شده است. از نظر سنی رده سنی ۷۵-۶۵ ساله واجد بیشترین تعداد و رده سنی ۹۵-۸۵ ساله کمترین تعداد مصاحبه شونده‌ها بودند. افراد مصاحبه شده رده سنی کمتر از ۴۶ سال شغل کشاورزی را شغل اصلی خود بیان نکردند، بنابراین افراد با سن بالاتر از ۴۶ سال که شغل اصلی خود را کشاورزی و یا دامداری بیان کردند در این پژوهش مورد مصاحبه قرار گرفتند.

در جدول ۱ اظهارنظر مصاحبه شوندگان در خصوص ارتباط یا عدم ارتباط برخی از فعالیت های مربوط به امور کشاورزی و دامداری گزارش شده است. افراد مصاحبه شونده در زمینه های مختلفی اشتراک داشتند. به عنوان مثال می توان به تقید به پرداخت خمس و زکات، حضور در نماز جماعت، اهمیت به سنت های آئینی اسلامی و اعتماد متقابل و دوطرفه اشاره نمود. نتایج نشان داد که موارد مربوط به فعالیت های ذکر شده در جدول به نوعی با وقت نمازهای یومیه (زمان نماز) و یا حضور افراد در مسجد مرتبط است.

شکل ۲. نمودار فراوانی رده سنی افراد مصاحبه شده بر اساس تفکیک جنسیت

نتایج نشان داد که بین برنامه زمانبندی امور مربوط به فعالیت دامداری به غیر از بحث شیردوشی دام های بزرگ با زمان نماز و مسجد ارتباط معنی داری وجود دارد. در میان گروه های خارج از گروه های سنی مصاحبه شوندگان تمایل به استفاده از برخی امکانات جدیدتر مانند استفاده از ساعت یا تلفن همراه جهت انجام فعالیت های کشاورزی و دامداری بیشتر بود. شیردوشی و پخت نان از فعالیت های مهمی هستند که زنان قبل از اذان صبح انجام می دهند. فعالیت های مربوط به مردان در اراضی کشاورزی و صرف ناهار همزمان با اذان ظهر هستند. مطابق با نظر مصاحبه شوندگان برنامه ریزی کارهای مهم و گروهی مثل پاکسازی کانال های سنتی آب به نام هرانگ در مسجد صورت می پذیرد. هرچند با گسترش سیستم های آبیاری جدید و کانال های سیمانی که مدیریت آن بر عهده دولت است. عملاً این مورد موضوعیت خود را از دست داده است، اما، در خصوص همیاری در جهت خرمن کوبی، برداشت محصولات باغی و برخی فعالیت های گروهی نظیر سمپاشی مسجد به عنوان یک محل ثابت جهت تبادل نظر و تصمیم گیری درخصوص امور کشاورزی اهمیت دارد. ۷۰ درصد مصاحبه شوندگان فارغ از جنسیت نظر پیش نماز و امام جماعت مسجد را به عنوان حکم در امور مالی، اختلافات ملکی و در خصوص مسایل مربوط به ارث می پذیرند. آن ها ترجیح می دهند که به جای مراجعه به سیستم های انتظامی و قضایی این مسایل با حکمیت امام جماعت و در مسجد حل و فصل شود. اعتماد و اذعان به عدالت و بی طرفی امام جماعت مسجد در اظهارات تمامی مصاحبه شوندگان دیده شد.

جدول ۱

ارتباط فعالیت های روزمره با وقت نماز

ردیف	نوع فعالیت	ارتباط با وقت نماز (اذان)	نظر افراد (%)	ارتباط با حضور در مسجد	نظر افراد (%)
			تایید	عدم تایید	تایید
۱	شیردوشی	+	۹۷/۸	۲/۲	۱۰۰
۲	برنامه آبیاری	-	۱۰۰	۰	۹۳/۵
۳	پخت نان	+	۱۰۰	۰	۷۴
۴	تغذیه	+	۸۹	۱۱	۷۸
۵	برداشت محصول	-	۱۰۰	۰	۱۰۰
۶	امور مالی	-	۱۰۰	۰	۷۰
۷	حل اختلافات	-	۱۰۰	۰	۸۹
۸	همیاری	-	۹۳	۷	۹۲
۹	زمانبندی دامداری	+	۵۶	۴۴	۱۰۰

+ (وجود ارتباط مشخص) - (عدم وجود ارتباط مشخص)

علاوه بر مسایل ذکر شده این نکته که مسجد کانون مهمی برای ارتباطات مردم محلی در محله مورد مطالعه است نیز قابل توجه می باشد و هزینه های جاری مسجد نیز به شکل مردمی و توسط نمازگزاران پرداخت می گردد. همچنین در این محله در شب های عزاداری (شب تیغ در اصطلاح محلی) شیر دام ها به مسجد جهت اختصاص به افراد کم بضاعت تحویل می شود و همچنین در صورت پخت نان نیز بخشی از نان پخته شده به مستمندان اختصاص می یابد که یا مستقیم و یا غیر مستقیم و از طریق مسجد به افراد کم بضاعت تحویل می شود.

بحث

هدف پژوهش حاضر مطالعه نقش نماز و فرهنگ دینی بر روابط کاری کشاورزان بود. نتایج نشان داد که در منطقه ابلولان باورهای مذهبی و در راس آن ها نماز و همچنین مسجد بر نگرش و رفتار جامعه مورد مطالعه اثر قابل توجهی دارد. اگرچه کارکرد اصلی مسجد در دوران حاضر به عنوان محل برگزاری نماز شناخته می شود؛ اما، تجربه نشان داده است که مسجد می تواند در سازماندهی فعالیت های اجتماعی نقشی پررنگ و ویژه ایفا کند. برای مثال، در دوران هشت سال دفاع مقدس مساجد به عنوان پایگاه های جذب نیرو و همچنین پشتیبانی بسیار فعال بودند. به لحاظ تاریخی مساجد همواره پس از اسلام در میان مسلمانان ایران مورد توجه بوده اند. با توجه به فعال بودن مسجد در محله مورد مطالعه علی رغم بروز و ظهور وسایل ارتباطی جدید چنین به نظر می رسد که برخلاف مناطق شهری در مناطقی که فرهنگ روستایی غالب است، مسجد علاوه بر کارکرد دینی کارکردهای دیگری نیز برای روستائیان دارد. مطالعات روستایی در ایران و بالاخص جامعه شناسی روستایی بعد از اصلاحات ارضی به طور خاصی بر موضوع روستا به مثابه پدیده اقتصادی - سیاسی و در راستای اهداف اقتصادی ملی و بین المللی متمرکز شد. در نتیجه بیشترین موضوعاتی که مورد توجه قرار گرفتند، سیستم تولید و نظام قدرت سنتی در روستا بود. از جمله موضوعاتی که در این گفتمان علمی توجهی به آن نشد مقوله مذهب و امر دینی در روستا است.

مذهب به مثابه هسته نظام فرهنگی و زمینه بازتولید انسجام اجتماعی نقشی کلیدی در جامعه روستایی ایران دارد (رحمانی، ۱۳۹۱). توصیف های انجام گرفته از نهاد مسجد بیان کننده کارکردهایی به مراتب فراتر از صرف محل عبادت بودن آن (به معنای خاص عبادت فردی) است. این نهاد، از طریق اثرگذاری مستقیم بر عناصر هنجارهای مشترک، اعتماد و مشارکت، سبب تولید و توزیع سرمایه اجتماعی می شود. دو عنصر نخست، سبب پیوند ذهنی افراد و در نتیجه تمایل آنان به حضور در اجتماع مسجد محور، و عنصر بعدی، زمینه پیوند عینی آنان در نهادهای تشکیل شده درون نهاد مسجد را فراهم می کند (موسوی مقدم و محمدی، ۱۳۹۵). وجود هنجارها و فرهنگ مشترک چه در بعد ذهنی و چه در بعد رفتاری بین اهالی از یک سو و وجود اعتماد متقابل در مسجد توانسته است از دیرباز زمینه همکاری مشترک در امور خیریه و جاری مردم را در منطقه ابلولان فراهم سازد. توجه به حفظ سرمایه اجتماعی به دست آمده در مساجد می تواند طبقات اجتماعی مختلف را در کنار یکدیگر قرار دهد (موسوی مقدم و محمدی، ۱۳۹۵). از این رو متولیان امور دینی به ویژه روحانیون باید در این زمینه با به روزرسانی کارکردهای مسجد براساس شرایط حاضر نسبت به ارتقای این فرهنگ در جامعه روستایی اهتمام ورزند.

منابع

- پاینده، ا. (۱۳۷۷). *نهج الفصاحه*. تهران: انتشارات جاویدان.
- پوررستم، م. (۱۳۹۸). *اهمیت نماز و تشویق جوانان به نماز*. پایان نامه حوزوی. مدرسه بلاغ مشهد.
- حسین یزدی، م؛ فیاض، ا. (۱۳۹۸). مطالعه انسان شناختی عملکرد مسجد در زندگی روزمره زنان سالمند در شهر تهران. *پژوهش های انسان شناسی ایران*، ۹، ۱۱۷-۱۳۴.
- رحمانی، ج. (۱۳۹۱). جایگاه دین روستایی در جامعه شناسی روستا: علل بی توجهی و پیامدهای آن. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱، ۸۵-۱۰۵.
- سلطانزاده، ج. (۱۳۹۵). موقعیت مساجد جامع و ارتباط آن ها با سایر فضاهای مهم در شهرهای تاریخی. *پژوهش های جغرافیای انسانی*، ۴۸، ۳۶۳-۳۷۶.
- کلینی، ابو جعفر محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). *الکافی*، جلد سوم. تهران: نشر دارالمکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمد باقر (۱۱۱۱ق). *بحار الانوار* جلد ۲. بیروت: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
- موسوی مقدم، س. م؛ محمدی، م. (۱۳۹۵). بررسی نقش مسجد در افزایش سرمایه اجتماعی بر اساس نماگرهای اصلی آن در قرآن و حدیث. *مدیریت سرمایه اجتماعی*، ۳، ۱۳۹-۱۶۲.
- نجاتی حسینی، م. (۱۳۹۱). واقعیت اجتماعی نمازخوانی در ایران: بازخوانی مطالعات نماز و نمازپژوهی ها. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱، ۱-۳۷.